

עיונים לשבת פרשת כי תצא עפ"י הרמב"ם

מרכז מורשת הרמב"ם רח' התנאים 6 טבריה, משרדי המרכז רח' יוחנן בן זכאי 6 טבריה, טלפקס- 04-6790632

לשאלות, הערות והארות info@harambam.org.il

לעילוי נשמת אסתר בת רחמה

עשיית מעקה

הרב שאולי גרינפלד

מדברי אלו נראה שישנם שלושה מצבים: א. גג של בית מגורים, שעליו נאמרה מצוות מעקה. ב. דבר שאינו גג של בית, אבל הוא מהווה מכשול, שעליו נאמרה מצוות 'השמר'. ג. מקום שחשש הסכנה בו הוא רחוק, כמו בית האוצרות, שעליו לא נאמרה כל מצווה.

אלא שאם אכן זו היתה כוונת הרמב"ם, הרי שדבריו עומדים בסתירה למה שכתב בספר המצוות שגם עשיית מחיצה סביב הבור כלולה במצוות מעקה!

בספר דבר אברהם⁷ כתב שכונת הרמב"ם היא כך: באמת בור דינו כשאר תקלה, שהמצווה לכסות אותו או לבנות לו מחיצה אינה מצוות מעקה אלא מצוות 'השמר'. אבל אם הבור נמצא בחצר המשמשת בית מגורים, הרי שהחצר עצמה אינה שונה מגג, ומצד השימוש בחצר תהיה מצוות מעקה לסלק את החשש מפני נפילה לבור.

ונראה, שלפי דברים אלו, יהיו דברי הרמב"ם בספר מצוות מדוקדקים מאד. והיינו שהרמב"ם כתב: 'שנצטוינו לסלק המוקשים ומכשולים **מכל משכנותינו**'. והיינו שכאשר יש מכשול ב'משכנותינו', ישנה מצוות מעקה להסיר אותו. אך אם מכשול אינו במשכנותינו, אלא ברשות הרבים או אצל אדם אחר, הרי שהמצווה על בעליו להסיר את המכשול, אינה מצוות מעקה אלא מצוות 'השמר'.

ואולי יש מקום לבאר את דברי הרמב"ם גם בדרך נוספת: כאשר האדם הוא הבעלים של הסכנה, יש עליו מצות מעקה. אך אם אדם רואה מציאות מסוכנת, שאינה קשורה אליו,

אחת מבין המצוות הרבות שאנו לומדים בפרשתנו, היא מצוות מעקה:

"כי תבנה בית חדש, ועשית מעקה לגגך, ולא תשים דמים בביתך, כי יפל הנפֵל ממנו".

הרמב"ם בספר המצוות² ביאר, שהמצווה לא מתקיימת דווקא במעקה שעל הגג, אלא בכל מקום שיש בו סכנה:

"הציווי שנצטוינו לסלק המוקשים ומכשולים מכל משכנותינו, היינו שנבנה כותל מקיף סביב הגגות והבורות והשיחין [מלשון שוּחָה] ודומיהם, כדי שלא יפול מישהו בהם או מהם. כן מקומות הסכנה כולם בונים ומתקנים אותם, כדי שתסור הסכנה, והוא אָמְרו: 'ועשית מעקה לגגך'".

אמנם, מלשון הרמב"ם בחיבורו הגדול בהלכות רוצח ושמירת נפש³, נראה שמצוות מעקה נאמרה דווקא בגג של בית מגורים, שכך כתב⁴:

"מצות עשה לעשות אדם מעקה לגגו שנאמר: 'ועשית מעקה לגגך', והוא שיהיה בית דירה, אבל בית האוצרות ובית הבקר וכיוצא בהן אינו זקוק לו".

ועוד המשיך הרמב"ם וכתב⁵:

"וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצוות עשה להסירו ולהשמר ממנו ולהיזהר בדבר יפה יפה, שנאמר⁶: 'השמר לך ושמר נפשך'".

7 חלא ק סימן ל"ז ענף א אות א.

1 דברים כ"ב, ח.
2 עשה קפ"ד. עמ' קמ"ג במהדורת הגאון מהר"י קאפח.
3 פרק י"א.
4 בהלכה א.
5 בהלכה ד.
6 דברים ד, ט.

מן הסכנה, על כך מדוע שיתקנו ברכה? אבל בשעה שאדם בונה מעקה לגגו, זו מצוה ולא רק הגנה מן הסכנה, שכן בזה אדם דואג לאחרים שלא יפלו ועל כך בודאי שיש לברך! סיים הרב צדקה ואמר: זהו חכם מרדכי שכבר בילדותו היו כל מעיניו נתונים לזולת, וכשהוא היה עוסק בדברי תורה היה חושב ומבדיל בין מה שאדם עושה לעצמו, למה שהוא מסייע לאחרים. אדם שדואג לאחרים ברכותיו חשובות והן עושות רושם גדול".

ויש להעיר, שתשובתו של הרב אליהו הצעיר, מעוררת שאלה. שהרי הרמב"ם כתב באותו הפרק בהלכות ברכות¹¹:

"וכל מצות עשה שבין אדם למקום, בין מצוה שאינה חובה בין מצוה שהיא חובה - מברך עליה קודם לעשייתה".

ולמד מכך הכסף משנה:

"ודקדק רבינו לכתוב: 'שבין אדם למקום', לומר דבמצות שבין אדם לחבירו, כגון עשיית צדקה וכדומה אין מברכין עליה".

ואם נאמר שכל הטעם שמברכים על מצוות מעקה, אף שאינה אלא הצלה מסכנה, הוא כיון שיש בכך דאגה לאחרים, הרי שזו מצוה שבין אדם לחבירו, ועל מצוות שבין אדם לחבירו אין מברכים!

ויש לישב, שלא היתה כוונת הרמב"ם והכסף משנה, שאין כלל מציאות לברך על מצוה שבין אדם לחבירו, אלא שבדרך כלל אין מברכים על מצוות אלו. וכך מבואר בתשובת הרשב"א¹²:

"וכן אין מברכין על מצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה, מפני שאפשר שלא יתרצה בה חברו ונמצא מעשה מתבטל".

והיינו שבדרך כלל מצוות שבין אדם לחבירו תלויות באדם נוסף, שללא שיתוף הפעולה שלו, לא תתקיים המצוה, כמו מתנות עניים הלוואה וצדקה, שלא ניתן לקיים בלי שיהיה מקבל, ועל מצוות אלו אין אנו מברכים. ואילו מצוות מעקה, אף שהיא מצוה שבין לחבירו, הרי היא נעשית רק על ידי המחויב בה, ללא צורך בהתערבות נוספת, ועל כן תיקנו עליה ברכה.

כמו חוט חשמל קרוע ברשות הרבים, אמנם אין עליו את מצוות מעקה, אבל יש עליו מצווה לפעול לכך שאנשים לא יסתכנו, ממה שנאמר: 'השמר'.

לשאלה אם חיוב עשיית המחיצה הוא מצד מצוות מעקה, או מצד מצוות 'השמר', ישנה משמעות הלכתית לגבי ברכת המצוות.

בגמרא לא מוזכר שישנה ברכה שמברכים כאשר מקיימים את מצוות מעקה, אבל הרמב"ם כתב בהלכת ברכות⁸:

"עשה מעקה לגגו, מברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה".

כאשר חיוב המחיצה הוא מצד מצוות מעקה, הרי שלדעת הרמב"ם יש לברך על כך, אך אם הוא מצד 'השמר', אין על כך ברכה, כיון שזו מצווה כללית.

בספר אביהם של ישראל⁹, מובא סיפור, שסיפר הרב צדקה, ראש ישיבת פורת יוסף, על תשובה שנונה שהחזיר פעם הרב מרדכי אליהו בעניין הברכה על מצוות מעקה:

"נענה ראש הישיבה ואמר: אספר לכם ספור מראשית שנות בחרותו של חכם מרדכי, ותבינו את גדלותו. באותן שנים היו מגיעים מפעם לפעם רבנים אורחים לישיבת פורת יוסף, והיו בוחנים את התלמידים בבקיאיות ובסברה. באחת הבחינות שאל הרב האורח: ישנן שתי מצוות שהסיבה שלהן היא כדי למנוע סכנה, האחת מצות מעקה שאדם בונה לגגו, והשנייה מצות מים אחרונים שאף היא מחמת סכנה נתקנה, כדי שלא יגע אדם בעיניו כשידיו מלוכלכות במלח סדומית. והנה התוספות¹⁰ הביאו בשם בעל הלכות גדולות שמסבה זו לא תקנו חכמים ברכה על מים אחרונים לפי שכל יסוד תקנתם רק מחמת הסכנה. אלא שאז מתעוררת השאלה: מדוע כשאדם בונה מעקה לגגו הוא מברך 'אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה', והרי כל עיקרה של המצוה הוא מחמת הסכנה כמו שכתוב 'ולא תשים דמים בביתך כי יפל הנפל ממנו'?

עוד בטרם סיים הרב האורח לשאול את שאלתו, קפץ ממקומו הרב שהיה אז בחור כבן חמש עשרה שנים, והשיב בבהירות: חילוק פשוט יש בין שתי המצוות: כאשר אדם נוטל ידיו במים אחרונים - הוא דואג לעצמו ושומר על עיניו

11 הלכה ב.
12 חלק א סימן י"ח.

8 י"א, י"ב.
9 לילדים, עמ' 51 - 52.
10 חולין ק"ה. ד"ה מים.